

Фридрих Август фон Хайек: ПРИНЦИПИ НА ЛИБЕРАЛНИЯ ОБЩЕСТВЕН РЕД

Фридрих Август фон Хайек (1899-1992) е лауреат на Нобелова награда (1974), главен представител Новата Виенска школа в политическата икономия, която развива основните концепции на Австрийската школа. Един от създателите на теорията за свободния пазар като саморегулиращ се механизъм. Роден е в Австрия, но през 1930 г. става британски поданик и професор в Икономическия университет в Лондон. През 1950-1962 г. преподава в Чикагския университет, а през 1952-1968 г. – в университета във Фрайбург. Трудовете му *The Pure Theory of Capital* (1941) *The Road to Serfdom* (1944) и *Denationalisation of Money* (1976) са класика в съвременната икономическа наука. „Социализмът не страда от грешки, той е изцяло погрешен“ – твърди Хайек, един от най-последователните критици на „социалистическата планова икономика“. Предлагаме на вашето внимание доклад на Хайек, изнесен през 1966 г. в Япония и публикуван на много езици.

I. Тук ще използвам понятието „либерализъм“ за да обознача схващането за един желан политически ред, чието първоначално развитие протича в Англия от времето на старите виги в края на седемнайсети век до времето на Гладстон в края на деветнайсети. Дейвид Хюм, Адам Смит, Едмънд Бърк, Т. Б. Маколи и Лорд Актън могат да се разглеждат като негови типични представители в Англия. Тъкмо това схващане за индивидуалната свобода в рамките на закона вдъхновява либералните движения в Европа и полага основите на американската политическа традиция. Някои от водещите политически мислители в тези страни като Б.Констан и А. дьо Токвил във Франция, Имануел Кант, Фридрих фон Шилер и Вилхелм фон Хумболт в Германия и Джеймс Медисън, Джон Маршал и Даниел Уебстър в САЩ са изцяло негови поддръжници.

Този либерализъм трябва да се разграничава ясно от една друга, възникнала в континентална Европа традиция, също назовавана „либерализъм“, чийто пряк наследник е онова, което в САЩ се нарича така. Американският либерализъм, макар и започнал като опит за имитиране на първоначалната традиция, я интерпретира в духа на преобладаващия във Франция конструктивистичен рационализъм и поради това я развива в нещо съвършено различно, като в крайна сметка, вместо да настоява за ограничения върху правомощията на правителството, стига до идеала за неограничени правомощия на мнозинството. Това е традицията на Волтер, Русо, Кондорсе и Френската революция, от която произхожда съвременният социализъм. Английският утилитаризъм е възприел много от тази континентална традиция и появилата се в края на 19 век Британска либерална партия, образувана при обединението на либералните виги и утилитарните радикали, също е продукт на това смесване.

Либерализмът и демокрацията са съвместими, но не са едно и също нещо. Либерализмът е съсредоточен върху обхвата на правителствената власт; демокрацията – върху това кой държи властта. Разликата проличава най-добре

при съпоставка на техните противоположности: противоположността на либерализма е тоталитаризмът, докато противоположността на демокрацията е авторитаризмът. Следователно по принцип е възможно едно демократично правителство да бъде тоталитарно, възможно е и едно авторитарно правителство да спазва либералните принципи.

Вторият вид „либерализъм“ всъщност се е превърнал в демократизъм и поради това, че изисква неограничена власт на мнозинството е станал по същество антилиберален. Необходимо е да се обърне особено внимание на факта, че двете политически философии, които се представят за „либерализъм“ и имат редица допирни точки, почиват върху напълно различни философски бази. Първият се опира на еволюционна интерпретация на всички културни и психични явления, както и на разбирането за ограничените възможности на човешкия разум. Вторият се основава върху това, което наричам „конструктивистичен“ рационализъм. Според тази концепция всички културни явления са продукт на целенасочен план; освен това е и възможно, и желателно да се възстановяват всички традиционни институции в съответствие с някакъв предварителен замисъл. Следователно първият вид либерализъм се отнася с уважение към традицията и съзнава, че всички знания и цялата цивилизация се градят върху нея, докато вторият вид гледа с високомерие на традицията, защото изхожда от разбирането, че един самостоятелно съществуващ разум е в състояние да проектира цивилизацията. (виж. Волтер: „Ако искате добри закони, изгорете сегашните и направете нови“)

Първият вид либерализъм е по същество едно скромно кредо, той разчита на абстракцията като на единствено средство за разширяване на ограничените възможности на разума, докато вторият отказва да признае каквито и да било ограничения и вярва, че разумът сам е в състояние да докаже доколко са необходими определени действия. (Тази разлика се проявява и в отношението на двата вида либерализъм към религията – първият е съвместим с религиозните убеждения и често е поддържан и дори развиван от силно религиозни личности, докато „континенталният“ тип винаги е бил антагонистично настроен към всички религии и политически се е противопоставял на религиозните институции.) Първият вид либерализъм, върху който тук ще съсредоточим вниманието си, не е плод на теоретични разсъждения, а резултат на желанието да се обобщят и разширят благотворните и неочаквани последици от ограниченията, наложени върху правомощията на правителствата, изгубили доверието на управляваните. Едва след като става ясно, че по-голямата лична свобода, която англичаните имат през осемнайсети век, е до безпрецедентен материален напредък, се правят опити за систематизиране на теорията на либерализма – опити, които в Англия не отиват много далеч, докато континенталната интерпретация силно променя същността на английската традиция.

Либерализмът се основава на откритието, че обществото спонтанно ражда свой ред (същото откритие води до осъзнаването на факта, че съществува обект на теоретичните обществени науки). Този ред открива път за много по-ползотворна употреба на знанията и опита на всички членове на обществото, отколкото е възможно при централизирано управление; той поражда желание максимално да се използват възможностите на обществото за саморегулиране. Именно в стремежа си да формулират принципите на един вече съществуващ – макар и в несъвършена форма – ред Адам Смит и неговите последователи

развиват основните принципи на либерализма, за да покажат необходимостта от повсеместното им прилагане. Тяхната теория предполага приемане на заложената в общото право концепция за справедливост, както и на принципите за господството на закона, за държавно управление, основаващо се върху закона – идеи, получили слаб отзвук извън англосаксонския свят. Тези идеи не само не са разбрани напълно извън англоезичните страни, но престават да се разбират дори и в Англия, когато Бентам и последователите му заменят английската правна традиция с конструктивистичен утилитаризъм, по-близък до континенталния рационализъм, отколкото до английската традиция.

Основната идея на либерализма е, че налагането на универсални правила за поведение в обществото, които защитават ясно очертана частна зона за всеки индивид, ще доведе до спонтанно подреждане на човешките дейности и то ще бъде много по-сложно и свършено от който и да е друг ред, създаден чрез нарочен план. В резултат на това принудата от страна на правителството ще се ограничи до пускането в действие на тези правила като допълнение към другите функции, които може да упражнява, разполагайки с конкретните средства, поставени в негово разпореждане.

II. Разграничаването на понятията спонтанен ред, основан върху абстрактни правила, които оставят на индивида свобода да използва своите знания за свои цели, и организация или мерки, осъществявани по команден път, е от решаващо значение за разбирането на принципите на свободното общество. Тази разлика ще бъде подробно изяснена по-нататък, още повече че спонтанният ред в едно свободно общество включва много организации (и най-голямата – държавата), но двата принципа на обществен ред не бива по никакъв начин да се смесват.

Първата особеност на спонтанния обществен ред е, че налагайки се със свои сили (законосъобразното поведение на членовете на обществото), той може да се окаже много по-сложно съчетание на елементи, отколкото ако е резултат от съзнателно проведен план, но въвеждайки по този начин една по-всеобхватна организация, ние в същото време ограничаваме възможностите за въздействие върху детайлите. С други думи, при така възникнал обществен ред може да се въздейства върху абстрактния характер, но не и върху конкретните елементи. Не е без значение и това, че за разлика от наложената организация, спонтанният ред нито цели, нито изисква предварително споразумение относно определени резултати, до които трябва да доведе, и като независим от всякакви конкретни цели, може да се използва и да спомага за постигането на множество разнообразни, разнопосочни и дори противоречащи си индивидуални цели. Така например пазарният ред се основава не върху някакви общи цели, а върху принципа на реципрочността, т.е. съчетаване на различните цели в името на общото благо на участниците.

Идеята за общото благосъстояние или за общественото добро в свободното общество не може в никакъв случай да се определи като сума от известни конкретни резултати, които трябва да се постигнат, а само като абстрактен ред, който, общо взето, не е ориентиран към никаква определена цел, а просто осигурява на всеки член от обществото най-добър шанс да използва своите знания за свои цели. Ако употребим термина на лондонския професор Майкъл Оукшот, бихме могли да наречем такова свободно общество номократично

(регулирано от закона), за да го отграничим от несвободния, телократичен (управляван от целта) обществен ред.

Голямото значение на спонтанния ред, на номокрацията, произтича от факта, че той разширява възможностите за мирно съвместно съществуване на хората при взаимна изгода и извън малките групи, чиито членове имат конкретни общи цели или са на общо подчинение, като по такъв начин прави възможна появата на великото или отвореното общество. Този обществен ред, който постепенно се е развивал от организацията на семейството, ордата, клана и племето, дори на империята или националната държава, който създаде, ако не друго, поне началото на едно световно общество, се основава – без желанието и често въпреки желанието на политическите власти – върху правила, които са се наложили просто защото групите, които са ги съблюдавали, са имали по-добър успех. Този ред е съществувал и се е развивал дълго преди хората да осъзнаят съществуването му и да разберат как действа.

Спонтанният пазарен ред, основан върху реципрочността или взаимната изгода, се описва като икономически ред, като върху вулгарния смисъл на понятието „икономически“ великото общество се поддържа в равновесие почти изцяло от онова, което наричаме икономически сили. Да наричаме обаче този ред „икономика“ – така, както говорим за национална, социална или световна икономика – е неправилно: това може да ни подведе и обърка. В тази грешка се коренят повечето социалистически опити за превръщане на спонтанния пазарен ред в целенасочено управлявана организация, обслужваща една приета със съгласие система от общи цели.

Икономиката в тесния смисъл на думата (стопанство, ферма, предприятие и дори финансовата администрация на цяла държава) всъщност представлява организация или съзнателно предприети действия за постигане на система от цели, като се използват определени ресурси. Тя се основава върху съгласувани решения, като относителната важност на противоречивите цели определя как ще се използват ресурсите.

Спонтанният пазарен ред, възникнал от взаимодействието на множество такива икономики, е нещо съвсем различно и това, че двете неща се назовават със същото име, е истинска беда. Убеден съм, че така хората биват постоянно подвеждани и че се налага създаването на нов технически термин. Предлагам да наричаме спонтанния пазарен ред каталаксия, по аналогия с термина каталактика, нееднократно предлаган за заместител на понятието „икономика“. (И каталаксия, и каталактика произхождат от старогръцкия глагол *katallattein*, който означава не само „разменям“, „обменям“, но също и „допускам в общността“ или „превръщам един враг в приятел“.) Най-важното за каталаксията е, че като спонтанен ред, нейното устройство не зависи от ориентацията и към определена йерархия от цели и следователно тя не осигурява такава последователност от действия, при която по-важното идва преди по-маловажното. Това е основната причина за критики срещу каталаксията и би могло да се каже, че повечето социалистически искания се свеждат до превръщането на каталаксията в истинска икономика (тоест безцелният спонтанен ред да стане целенасочена организация), за да е сигурно, че най-важното никога няма да бъде пожертвано заради по-маловажното.

Следователно, като защитници на свободното общество, трябва да покажем, че именно защото не въвеждаме единна скала от конкретни цели и не се опитваме

да наложим определен възглед за важното и маловажното при управлението на обществото, членовете на свободното общество имат възможност да използват своите индивидуални знания за постигане на индивидуални цели.

Разпространето на мирния ред извън рамките на малката целенасочена организация става възможно чрез налагането на независещи от целите („формални“) правила за поведение и прилагането им в отношенията с други хора, които не преследват същите конкретни цели, нито имат същите ценности, а споделят само нуждата от прилагане на абстрактните правила – правила, които не налагат задължителни действия (предполагащи конкретни цели), а просто забраняват нарушаването на защитената сфера за свободни действия на всяка личност. Следователно либерализмът е неотделим от институцията на частната собственост, както обикновено назоваваме материалната част на тази защитена от външна намеса индивидуална сфера.

Макар либерализмът да предполага спазването на правила за поведение и очаква да се формира желаният спонтанен ред само при условие, че тези правила се спазват, той се стреми и да ограничи правомощията на правителството да упражнява принуда при въвеждането на тези правила, дори и когато става дума за положителни задължения, като например правилото гражданите да участват във въвеждането на тези правила. Либерализмът следователно е тъждествен с изискването за законност в класически смисъл, според което упражняването на принуда от страна на правителството е стриктно ограничено и е сведено до спазването на общовалидните правила на закона, превърнати в уеднаквиени правила за поведение. (Тук „законност“ отговаря на немското *materieller Rechtsstaat*, което, за разлика от простото *formelle Rechtsstaat*, изисква само всеки акт на правителството да е законосъобразен, независимо дали законът съдържа общи правила за поведение.)

Либерализмът признава, че има определени услуги, които по различни причини спонтанните сили на пазара не могат да произведат или ги произвеждат неадекватно и поради това е разумно правителството да разполага с определени ресурси, за да предостави на гражданите такива услуги. Това изисква ясно разграничаване между правомощията на правителството да упражнява принуда със строго ограничени от правилата за поведение мерки и изключване на произвола и, от друга страна извършването на услуги чрез свободно използване само на ресурсите, определени за тази цел, които то няма право да монополизира, нито да използва чрез принуда.

III. Показателно е, че такова схващане за либералния ред възниква единствено в страни, където на справедливостта се гледа като на нещо, до което се стига чрез усилията на съдии или учени, а не като на подредба, произволно наложена от определена личност или инстанция. Древна Гърция и Рим са добър пример в това отношение, също и съвременна Англия. Това схващане си пробива много трудно път в страни, където правото е схващано преди всичко като продукт на преднамерено законодателство, и е претърпявало неуспех навред, където са действали едновременно правният позитивизъм и демократичната доктрина – и двете не познаващи друг критерии за справедливост освен волята на законодателя.

Либерализмът наследява от теорията за общото право и от още по-старите (предрационалистични) теории за естественото право, а и сам подразбира, едно схващане за справедливостта, което прави разлика между правилата за индивидуално поведение, неотделими от „управлението на закона“ и необходими за изграждането на спонтанен ред, и, от друга страна, всички конкретни разпоредби на една власт за целите на организацията. Такова разграничение се прави изрично в правните теории на двама от най-големите философи на модерната епоха – Дейвид Хюм и Имануел Кант, но след тях никой не му е отделял нужното внимание и затова то е напълно непознато в днешните теории за управление на обществото.

Основните особености на това схващане за справедливостта са а.) за справедливост може да се говори само по повод конкретни човешки действия, а не във връзка с някакво състояние на нещата, независимо дали то е или би могло да бъде наложено от някого; б.) правилата на справедливостта са предимно забранителни, с други думи – изходната категория е несправедливостта, а целта на правилата за поведение е да се предотвратят несправедливите действия; в.) несправедливостта, която трябва да се предотврати, е навлизане в защитената от намеса зона и правилата на справедливостта трябва да се прилагат, за да се възстанови нейната неприкосновеност; г.) правилата за поведение, отрицателни сами по себе си, могат да се развиват чрез постоянно прилагане на всякакви други правила от този род, които обществото е наследило.

Тези четири основни точки ще бъдат разгледани по-подробно тук.

а.) Правилата за поведение могат да изискват от индивида, когато взема решение, да има предвид само такива последици от своето действие, каквито е в състояние да види. Конкретните резултати на катаксията за конкретната личност обаче са непредсказуеми и след като не са последица от нечий планове или намерения, безсмислено е да назоваваме справедлив или несправедлив начина, по който пазарът разпределя стоките между хората. Именно това обаче се стреми да прави така наречената „социална“ или „разпределителна“ справедливост, в чието име либералният законов ред постоянно се разрушава. По-нататък ще видим, че досега не са открити, нито могат да бъдат открити критерии за „социална справедливост“ и затова – за разлика от правилата за поведение – те се въвеждат произволно по волята на властимащите;

б.) Никое конкретно човешко действие не е напълно определено извън конкретната цел, към която е устремено. Свободните хора, на които ще се позволи да използват свои собствени средства и собствени знания, за да преследват собствени цели, не трябва да бъдат принуждавани да се подчиняват на правила, които категорично им нареждат какво трябва да правят, а само на правила, които им казват какво не бива да правят. Следователно правилата за поведение само обозначават рамките на допустимите действия, но не предписват какво трябва да прави човек в даден момент. (Някои изключения са действията за спасяване или защита на човешки живот, за предотвратяване на катастрофи и други подобни – в тези случаи правилата на справедливостта изискват положителни действия. Тук не е мястото да се разпрострираме върху действието на подобни правила в системата.) Общо отрицателният характер на правилата за справедливо поведение и съответното централно място на забраняваната несправедливост, са били често забелязвани, но много рядко са изследвани логическите им последици;

в.) Несправедливостта, която правилата за поведение забраняват, е нарушаване на неприкосновената зона на свободата на отделния индивид и е необходимо със сигурност да се установи обхватът на тази зона. От времето на Джон Лок насам е прието тя да се описва като собственост. (Самият Лок я определя като „животът, свободата и собствеността на човека“.) Това обаче е твърде тясно и чисто материалистично тълкуване на защитената зона, защото тя обхваща не само материални неща, но включва и разнообразни претенции и очаквания по отношение на околните. Ако обаче понятието собственост се схваща (както при Лок) в този широк смисъл, то законът като правила за справедливо поведение, и институцията собственост наистина са неделими.

г) Невъзможно е да се реши дали дадено правило за поведение е справедливо, освен ако не се разглежда в рамките на цяла система от сходни правила, повечето от които трябва да се приемат като неподлежащи на обсъждане: ценностите могат да се проверяват само в съпоставка с други ценности. Проверката на справедливостта на едно правило обикновено (от Кант насам) се описва като „възможност за универсализация“, т.е. възможността правилото да се прилага при всички случаи, предвидени в него („категоричен императив“). Това означава, че приложено към всички конкретни обстоятелства, правилото не влиза в конфликт с други приети правила. Проверката в крайна сметка се състои в установяване на съвместимостта или непротиворечивостта на цялата система не само от гледна точка на логическата ѝ съгласуваност, но и от гледна точка на възможността за възникване на конфликт в системата като цяло. Ясно е, че само необвързаните с цел („формални“) правила издържат на тази проверка, тъй като са правила, развити първоначално в малки, свързани с конкретни цели групи („организации“), които по-късно са разширявали своето приложение спрямо все по-широки и по-широки групи и накрая дотолкова са се универсализирали, че са станали валидни за отношенията между всички членове на отвореното общество, които нямат общи цели и просто се подчиняват на едни и същи абстрактни правила, като в процеса на развитието си правилата са се изчистили от всякаква връзка с конкретни цели.

Може да се приеме, че развитието от племенната организация, с подчинени на общи цели членове, към спонтанния ред на отвореното общество, където хората могат да преследват свои собствени цели, е започнало, когато за пръв път един дивак е оставил някакви блага на границата на територията на своето племе с надеждата, че някой член на друго племе ще ги намери и ще остави в замяна други блага, за да подсказе, че желае размяната да се повтори. От първото установяване на такава практика, преследваща сходни, но не общи цели, започва хилядолетен процес, който освобождава правилата за поведение от обвързаността им с конкретни цели и дава възможност те да обхванат все по-широк кръг лица, с перспективата да се въведе универсален мирен ред в света.

IV. Естеството на тези универсални правила за справедливо поведение на индивида, които либерализмът предполага и се стреми да усъвършенства, беше доста замъглено поради объркването им с другата част от закона, която се занимава с организирането на властта и я направлява при разпореждането с оставените в ръцете ѝ ресурси. Характерно за либералното общество е, че частните лица могат да бъдат принудени да се подчиняват само на правилата

на частното и на наказателното право, постепенното изместване на правилата за поведение от правилата за организиране през последните 80 или 100 години е един от главните пътища за разрушаването на либералния ред. В този смисъл един немски учен (Франц Бьом) съвсем справедливо нарече наскоро либералния ред *Privatrechtsgesellschaft* (общество на частното право).

Разликата между реда, на който служат правилата за поведение на частното и наказателното право, и реда, предлаган от правилата за организиране на публичното право, става най-ясна ако приемем, че правилата на поведение ще определят даден ред от действия само в комбинация с конкретни знания и цели на действащите индивиди, докато правилата на организация на публичното право пряко поставят конкретните действия в перспективата на определена цел или по-скоро предоставят на някой авторитет или инстанция правото за организиране бе подсилено от погрешното идентифициране на онова, което често се нарича „правов ред“, с ред на действие, който в една свободна система не е напълно обхванат от системата закони, а просто предполага наличието на такава система като едно от условията за съществуването си. Обаче не всяка система от правила за поведение, която осигурява еднаквост на действията (както често се тълкува понятието „правов ред“), осигурява ред на действията или безконфликтност на разрешените от правилата действия.

Постепенното налагане на схващане, имащо за основа публичното право, вместо правилата за поведение от частноправен и наказателен и наказателноправен характер, е процесът, чрез който либералните общества постепенно се превръщат в тоталитарни. Тази тенденция е най-добре разкрита и подкрепена от „дворцовия юрист“ на Адолф Хитлер Карл Шмит, който настоятелно призовава за подмяна на „нормативното мислене“ на либералното законодателство с друга концепция, която вижда основната задача на закона в „изграждането на определен ред“ (*Konkretes Ordnungsdenken*). Исторически погледнато това развитие става възможно поради факта, че едни и същи изборни институции поемат две различни функции – да определят правилата за индивидуално поведение и да дават разпореждане относно организацията и провеждането на държавното управление. В резултат на това се изменя и съдържанието на понятието „закон“, което в старото схващане и в израза „управление на закона“ означава само правило за поведение, еднакво приложимо по отношение на всички, а впоследствие започва да означава изобщо организационно правило и дори всяко конкретно нареждане, одобрено от конституционно определен законодателен орган. Такава представа за управлението на закона, която просто изисква заповедта да бъде издадена по законосъобразен начин, а не непременно да бъде акт на справедливост, еднакво приложим спрямо всеки (това, което немците наричат *Formele Rechtsstaat*, естествено вече не осигурява защита на индивидуалната свобода.

Ако характерът на конституционната уредба в повечето западни демокрации прави възможна тази промяна, движещата сила, която определя посоката на промяната, е все по-ясното разбиране, че прилагането на единни или еднакви правила спрямо индивидуалното поведение на хора, фактически различаващи се помежду си в много отношения, неизбежно води до нееднакви резултати за отделните хора и че за да се намалят чрез правителствени действия тези несъзнателно постигани, но неизбежни различия в материалното положение на хората, е необходимо спрямо тях да се прилагат не едни и същи, а различни правила. Така се появява едно ново и съвсем друго разбиране за

справедливостта – онова, което обикновено се нарича „социална“ или „разпределителна“ справедливост. Това разбиране не се ограничава в рамките на правилата за поведение на отделната личност, а се стреми към определени резултати за определени личности и действия само в рамките на организация, подчинена на конкретна цел, но не и при независим от такава цел спонтанен обществен ред.

Разбира се, понятията „справедлива цена“ или „справедливо разпределение на доходите“ са много стари. Заслужава да се отбележи обаче, че две хиляди години размисъл на философите върху смисъла на тези понятия не са довели до правило, което би ни позволило да определим какво е справедливо при един пазарен ред. Наистина група учени, които най-настоятелно са се спирали на този въпрос – изследователите от края на средновековието и началото на модерните времена – накрая стига до определението, че справедлива цена или заплата е тази, която се формира на пазара, без да се влияе от измама, насилие или привилегия, която се формира на пазара, без да се влияе от измама, насилие или привилегии. С това те отново се връщат към правилата за справедливо поведение и приемат за справедлив всеки резултат, получен като последица от справедливото поведение на всички заинтересувани лица. Това отрицателно заключение от всичките разсъждения за „социална“ или „разпределителна“ справедливост е, както ще видим, неизбежен резултат, защото понятие като справедливо възмездие на труда или справедливо разпределение имат смисъл само в рамките на организация, чиито членове действат по команда за постигането на обща система от цели, но нямат никакъв смисъл при каталаксията или спонтанния обществен ред, където такава обща система от цели липсва.

Както вече видяхме, едно състояние на нещата не може да бъде справедливо или несправедливо просто като факт. Само съзнателните действия, които са довели или биха довели до това състояние, могат да се определят като справедливи или несправедливи. При каталаксията, при спонтанния пазарен ред, никой не може да предвиди какво ще получи всеки участник и резултатите за отделните индивиди не зависят от нечии намерения нито пък някой отговаря определени хора да придобият определени блага. Следователно може да се зададе въпросът дали съзнателният избор на пазарния ред, като метод за насочване на икономическите дейности с непредсказуеми и в голяма степен зависещи от случайността печалби, е справедливо решение. Не може обаче да се поставя въпросът дали, след като веднъж е взето решението за въвеждане на каталаксия, конкретните резултати за конкретните хора са справедливи или не. Това, че идеята за справедливост въпреки всичко толкова често и с такава охота се прилага при разпределянето на доходите, се дължи изцяло на погрешното антропоморфично схващане за обществото като за голяма организация, а не като за спонтанен ред. Терминът „разпределение“ в този смисъл е също толкова подвеждащ, колкото и терминът „икономика“, тъй като той също подсказва, че нещо идва като резултат от съзнателно действие, а не от действието на силите на спонтанния ред. Никой не разпределя доход при пазарния ред (което в рамките на една организация би трябвало да се прави) и да се говори за справедливо или несправедливо разпределение е просто глупаво.

По-малко подвеждащо в този смисъл за „разпръскване“, а не за разпределение на доходите. Всички опити за осигуряване на „справедливо“ разпределение

очевидно трябва да се насочат към превръщане на спонтанния пазарен ред в организационен ред – с други думи, в тоталитарен ред. Именно този стремеж към ново схващане за справедливост доведе до разнообразните стъпки, чрез които организационните правила („публичното право“), целящи да накарат хората да насочат усилията си към конкретни резултати, започнаха да изместват правилата на спонтанния ред и правилата за справедливо индивидуално поведение и така постепенно бяха подкопани основите на спонтанния ред. Идеалът управляващите да използват властта си като принуда в името на една „положителна“ (разбирай „социална“ или „разпределителна“) справедливост обаче води не само до разрушаване на индивидуалната свобода, което според някои не е прекалено висока цена, но се оказва и мираж или илюзия, които не могат да се осъществят при никакви обстоятелства, защото предполагат съгласие за йерархията на различните конкретни цели, а това в едно голямо общество е невъзможно, тъй като членовете му не се познават и нямат достъп до едни и същи факти. Понякога се смята, че искането на повечето хора за социална справедливост, че този идеал има определено съдържание. За съжаление много е вероятно това да се окаже поредният мираж и както винаги резултатът да излезе съвършено различен от обещанията му. Невъзможно е да се въведат правила, определящи колко „е редно“ да притежава всеки, освен ако не изработим някакви всеобщи представи за относителни „достоинства“ или „нужди“ на различните индивиди, за което няма обективни мерки, за да е възможно централно разпределение на всички стоки и услуги. Това би означавало всеки индивид, вместо да използва своите знания за своите цели, да изпълнява някаква повинност, наложена му от други, и да получава възнаграждение в зависимост от това доколко добре, по преценка на другите, е изпълнил тази повинност. Това е метод за определяне на трудовото възнаграждение, подходящ за затворена организация, например една армия, но е несъвместим със силите, поддържащи спонтанния ред. Трябва да стане ясно, че пазарният ред не предполага някакво тясно съответствие между субективните достоинства и индивидуалните нужди и възнаграждения. Той действа на принципите на комбинираната игра на умения и шанс, при която резултатите за всеки индивид силно зависят от обстоятелствата и понякога са изцяло извън неговия контрол, както обсега на неговите умения или усилия. Всеки получава възнаграждение в съответствие със стойността на конкретните услуги, които е предоставил на конкретни хора, и не е задължително тази стойност да има някаква връзка с достоинствата, а още по-малко с нуждите му.

Всъщност понятието „ценност за обществото“ е безсмислено, защото дадена услуга може да има стойност само за определени хора и да не интересува никой друг член на обществото. Виртуозът цигулар предлага услуга на група хора, футболната звезда предлага своята „услуга“ на друга група, а майсторът на лули задоволява потребностите на съвсем различни потребители в сравнение с клиентите на производителя на парфюми. Самото понятие „ценност за обществото“ е също толкова нелегитимно като антропоморфичен термин при свободния пазарен ред, колкото и описанието на този ред като „единна икономика“ в буквалния смисъл на думата, тоест като даденост, която „третира“ хората по справедлив или несправедлив начин или която „разпределя“ благата между тях. Резултатите от пазарния процес за конкретните индивиди не са резултат от нечия воля нито пък могат да бъдат предвидени от поддръжниците

или пазителите на такъв ред. Но не неравенството на възнагражденията, нито тяхната диспропорция по отношение на заслугите, нуждите, усилията и т.н., нито най-сетне другите несъответствия, изтъквани от социалните философи, а исканията за защита срещу незаслужено отнемане на вече завоювани позиции оказват най-силно въздействие върху реалната политика и водят до постепенното разрушаване на еднаквите правила за справедливо поведение и изместването им от „социален“ закон, който има за цел установяване на „социалната справедливост“. Пазарният ред се изкривява преди всичко от усилията на някои групи да се предпазят от загуба на своите досегашни позиции и когато днес се призовава към намеса на държавното управление в името на „социална справедливост“, най-често става въпрос за защита на съществуващото в момента положение на някоя група. По този начин „социалната справедливост“ се превръща в нещо повече от искане за защита на нечий интереси – създават се нови привилегии, например на селянина се обещава „паритет“ с индустриалния работник в името на социалната справедливост.

Тук е особено важно да отбележим, че се правят опити едни и същи сили, пускани в ход навремето, при заемането на защитаваните позиции, да се насочват в името на справедливостта срещу групата, която сега се опитва да ги заеме, като защитаваната позиция нито е по-заслужена, нито по-честно спечелена от очертаващите се в перспектива по-нискостояща, а запазването ѝ може да стане само като се отнеме на други групи възможността за издигане. При пазарния ред фактът, че някаква група е постигнала определено положение, не ѝ дава правото да претендира, че е справедливо да го запази, защото тази претенция не може да се защити с еднакво приложимо за всички правило. Целта на икономическата политика на едно свободно общество следователно никога не може да бъде осигуряването на определени резултати за определени хора и успехът ѝ не може да се оценява чрез сумиране на стойността на конкретните резултати. В този смисъл целта на това, което се нарича „общество на благоденствието“, е принципно погрешна – не само защото не може да се изчисли никакъв смислен сбор от удовлетворението, осигурено на различните хора, а и защото основната идея за максимално задоволяване на нуждите (или максимум социален продукт) е уместна само при същинската икономика, която обслужва единна йерархия от цели, но не и при спонтанния ред на каталясията, който няма общи конкретни цели.

Смята се, че понятието „оптимална икономическа политика“ (и всяка преценка дали дадена икономическа политика е по-добра от друга) предполага максимално натрупване на реален обществен доход (което е възможно само в стойност и поради това предполага неправомерно сравняване на полезността за различните хора), но всъщност не е така. Оптималната политика в една каталясия може да има и би трябвало да има за цел увеличаване на възможностите всеки произволно избран член на обществото да си осигури висок доход или, което е едно и също, увеличаване на възможностите, независимо от това какъв е неговият дял в общия доход, реалният еквивалент на този дял да бъде толкова голям, колкото човек сам успее да го направи.

Това може да се постигне независимо от разпръскването на доходите, при условие че всички стоки се произвеждат от хора или организации, които са в състояние да ги произвеждат по-евтино (или поне не по-скъпо) от всички други хора или организации, които не ги произвеждат, и се продават на цена, по-

ниска от тази, която би могъл да предложи за продажбата им някой, който не ги произвежда. Явно е, че това положение не предполага така наречената „перфектна конкуренция“, а пазар без вътрешни бариери, пазар, който е в състояние да даде информация за своите възможности. Трябва също да се подчертае, че тази скромна и постижима цел досега не е осъществена напълно, защото във всички времена и навсякъде правителствата са ограничавали достъпа до някои професии и са толерирали лица и организации, които пречат на другите да навлязат в тях.

При един оптимален вариант в производството на всяка комбинация от стоки и услуги би трябвало да се прилагат всички познати методи, защото именно чрез пазарния механизъм по-добре отколкото по всеки друг начин най-пълно се мобилизират и оползотворяват разпръснатите знания на членовете на обществото. Но до това би могло да се стигне само ако позволим делът на всеки индивид от общите блага да се определя от пазарния механизъм с всичките му рискове, защото само при пазарно определяне на доходите всеки се насочва към оптимално производство. С други думи, нашият дял от общия продукт на обществото е неограничено голям, а същевременно, както хиляди останали членове на обществото, ние сме постоянен обект на въздействието на пазарните сили и следователно наш дълг е да приемаме промените в доходите и положението си дори и когато те са неблагоприятни за нас и се дължат на обстоятелства, които не сме могли да предвидим и за които не можем да отговаряме. Идеята, че сме „спечелили“ (в смисъл, че морално сме заслужили) дохода си, когато сме имали просто късмет, и че имаме право на този доход дотогава, докато го печелим също толкова честно колкото и преди, е изцяло погрешна. Всички, и бедни и богати, дължат доходите си на изхода от една смесена игра на умения и шанс.

Крайният резултат от тази игра се получава само защото сме се съгласили да участваме в нея. А след като сме се включили в играта и сме се ползвали от нейните резултати, ние сме морално задължени да приемаме тези резултати дори и когато те са неизгодни. Няма съмнение, че в модерното общество всички, освен най-бедните и онези, които при друго общество биха се радвали на законни привилегии, получават благодарение на това, че са възприели този метод, доход много по-висок от онзи, който биха получили иначе. Разбира се, няма причина едно общество, богато поради това, че е пазарно, да не осигурява извън пазарния механизъм минимална сигурност за всички, чиито доходи паднат под определен стандарт. Тук искахме само да докажем, че справедливостта не позволява „коригиране“ на резултатите от пазара и че справедливостта или прилагането спрямо всички на едни и същи правила изисква всеки да вземе това, което му дава пазарът, при условие, че е действал честно. Справедливостта съществува само по отношение на индивидуалното поведение; няма „социална справедливост“ изобщо.

V. Тук не е възможно да се анализират задачите на държавното ръководство за управление на гражданите. За тези функции, чието изпълняване се заплаща, тук ще кажем само, че трябва да се осъществяват по правилата, валидни за гражданите, и че държавното управление не би трябвало да монополизира дадена услуга, а да осъществява своите функции, без да нарушава спонтанно установения ред в обществото, като необходимите средства се набират по правила, еднакво валидни за всички. (Това според мен предполага общо

намаляване на данъчното бреме върху отделното физическо лице, защото използването на данъчните механизми за преразпределяне е оправдано само при аргументите, които изложихме.) В останалата част от изложението ще насочим вниманието си към някои от функциите на държавното управление, за чието изпълнение управляващите получават не само пари, а и власт да налагат правила за индивидуално поведение.

В този текст има място само за една от насилствените функции на държавното управление – запазването на пазарния ред. Тя включва осигуряване по законодателен път на условия за съществуването на конкуренция, необходима за поддържането на пазарната ефективност. Ще разгледаме този въпрос накратко – първо от гледна точка на предприятието и после от гледна точка на работната сила.

По отношение на предприятията първото, на което трябва да се обърне внимание, е, че е по-важно държавното управление да се въздържа от подпомагане на монополите, отколкото да се бори с тях. Това, че днес пазарният ред се разпростира само върху част от икономическите дейности на хората, до голяма степен се дължи на нарочните ограничения на конкуренцията от страна на държавата. Съмнително е дали, ако управляващите системно се възпротивяват на създаването на монополи и поддържането им чрез защитни тарифи и закони за патентите, изобретенията и конкуренцията, ще остане елемент на монопол, който да е достатъчно силен, та да изисква специални мерки за борба. Не бива да се забравя: първо, че монополните позиции са винаги нежелателни, но често са неизбежни по обективни причини, които не можем или не желаем да премахнем, и второ, че всички контролирани от държавата монополи се превръщат в монополи, закриляни от държавата, и се запазват дори когато съществуването им вече е неоправдано.

Сегашните виждания за антимонополна политика са до голяма степен погрешни поради прилагането на схващания, изведени от теорията за идеалната конкуренция, които са нерелевантни при отсъствието на определени условия, довели до създаването на тази теория. Въпросната теория показва, че ако на даден пазар броят на купувачите и на продавачите е достатъчно голям, за да бъде невъзможно някои от тях съзнателно да влияят върху цените, стоките ще се продават по цени, равни на пределните разходи за производството им. Това обаче не означава, че е възможно и желателно навсякъде да има големи маси хора, които да продават и купуват една и съща стока. Неразумна е идеята в случаите, когато не можем или не желаем да създаваме такива условия, производителите да се задължават да се държат така, сякаш наистина съществува реална конкуренция, защото не знаем какво би било поведението на участниците в пазара нито каква цена би се образувала, ако съществуваше такава конкуренция. Там, където не съществуват условия за идеална конкуренция, все пак остават много важни и забележителни неща, които конкуренцията може и трябва да бъде заставена да постигне – условията, описани тук. Това ще стане, ако държавата (или който и да било друг) бъде възпрепятствана да забранява на когото и да било да упражнява желаната от него професия или занятие.

До такова положение можем да стигнем ако, първо се премахнат всички споразумения за ограничаване на търговията, без изключение (те не бива да се забраняват, а само да се обявят за недействителни), и второ, ако всички дискриминационни или предприети с друга цел действия по отношение на

фактическите или потенциалните участници в конкуренцията, имащи за цел да ги накарат да спазват определени правила на пазарно поведение, се формулират като правила, по силата на които участниците в пазара трябва да отговарят за нанасяне на щети. Струва ми се, че такава скромна мярка ще създаде много по-ефективни закони, отколкото ако се предвидят забрани или наказания. Не бива да се правят никакви изключения, когато всички ограничения за търговията се обявяват за невалидни, защото както показва опитът, всяка по-амбициозна формулировка се допълва с толкова много изключения, че ефективността ѝ силно намалява.

Премахването на ограниченията и защитата на хората от всякакви опити да бъдат наложени такива ограничения чрез насилие или съзнателна дискриминация е още по-важно, когато принципът се прилага по отношение на труда. Монополизмът, който застрашава действието на пазара, днес е много по-сериозен в сферата на работната сила, отколкото в сферата на предприемачеството, и запазването на пазарния ред ще зависи преди всичко от това дали ще съумеем да поставим тази тенденция под контрол.

Причината е, че развитието на събитията в тази област непременно ще принуди държавата – и това вече е налице с много правителства – да предприеме два вида мерки, напълно деструктивни по отношение на пазарния ред: опити авторитарно да се определят доходите на отделни групи (по пътя на това, което се нарича „политика на доходите“) и усилия за преодоляване на трудностите при осигуряването на средства за работна заплата чрез инфлационна финансова политика. Но понеже такова отбягване на реалния въпрос с помощта на временни монетарни мерки води до постоянно увеличаване на същите трудности, тези палиативни действия отлагат, но не решават глобалния проблем. Паричната и финансовата политика са извън темата на тази статия. Споменахме за свързаните с тях проблеми само за да изтъкнем, че техните фундаментални (а в сегашното положение – неразрешими) дилеми не могат да се преодолеят чрез монетарни мерки, а само чрез възстановяване на пазара като ефективен инструмент за определяне на заплатите.

В заключение можем да обобщим основните принципи на либералното общество, като кажем: в либералното общество всички функции на държавното управление, свързани с упражняване на принуда, трябва да се ръководят от повсеместното прилагане на онова, което аз наричам трите големи отрицания: МИР, СПРАВЕДЛИВОСТ и СВОБОДА. Това прилагане изисква при изпълнението на разпоредителните си функции държавното управление да се ограничава до налагането на такива забрани (формулирани като абстрактни правила), които могат да се прилагат еднакво за всички, и да очаква чрез прилагането на един и същ подход спрямо всички членове на обществото принос от тяхна страна за покриване на разходите, непринудителни услуги то може да предостави на гражданите заедно с материалните и духовни ресурси, намиращи се в негово разпореждане.